

PAPP ISTVÁN GÉZA

A „modern klasszicizmus” hagyománya a perbeszédben^{*}

„A retorika mindenütt-megjelenését
semmi sem korlátozza”
(Hans-Georg Gadamer)¹

1. A nyelv, a jog és a szóbeliség

Praemissis premitendis, azaz kezdeni nehéz – indítja egy írását Somlyó György.² Hozzátesszük, hogy a folytatás bevezetése, mely a tárgy természetéből adódóan, nem ígérheti a lezárást, sem könnyű vállalkozás. A dolgozat írója folytatást ígér, de az elmélkedés lezárásával nem kecsgeti az olvasót, sőt annak ismétlődő felelevenítésére igyekszik buzdítani az érintetteket. Különösen pedig a közvetlen, a szóbeli véleménycserére, mert Friedrich Schleiermacher megállapításával ért egyet: „Az eleven dialógus nélküli, egyedül az írás által történő közlés mindig halállal zárul.”³ Egyre nehezebb pedig elvállalni a verbális diszkussziót, mert az erdélyi író-filozófus, Székely János megállapításával: „Megromlott a szó lelkiismerete”⁴ és Zolnai Bélát idézve: „...az írott szó jogi értéke magasán fölötte áll az »adott szónak«”.⁵ Való igaz: „Túl sok a szó. Kevés az ige. Azaz: kevés a hiteles szavunk. A teremtő szó, amely jó irányba mozdít. Olyan szó, amellyel nyugodtan azonosulhat az ember, mert úgy érzi egyértelmű, s ha követi nem hordoz magában meghasonlást.” – „...ha a szót tettnek, cselekvésnek, *igének* szánod, akkor annál inkább.” – folytatja később Cs. Gyimesi

^{*} A dolgozat folytatása egy előző tanulmánynak. PAPP ISTVÁN GÉZA: A költői minták használata a perbeszédben. *Act. Jur. et Pol. Szeged*, Tom. 55. Fasc. 19., 1999. (*Veress József Emlékkönyv*) 245–256. Része egy készülő, az igazságügyi retorikával foglalkozó nagyobb munkának.

¹ H-G. GADAMER: Retorika, hermeneutika- és ideológiakritika. In. *Filozófiai hermeneutika (szöveggyűjtemény)*, A Filozófiai Figyelő Kiskönyvtára 4. köt. Bp., 1990. 176. p.

² SOMLYÓ GYÖRGY: A Weöres-levelek. In. *Holmi*, 2004/4. 375. p.

³ Idézi BACSÓ BÉLA: Pszichoanalízis és hermeneutika. In. *Holmi*, 1990/6. 1284. p.

⁴ SZÉKELY JÁNOS: *A valódi világ*. Osiris–Századvég, Bp. 1995. 237. p.

⁵ ZOLNAI BÉLA: A látható nyelv. (1926) In. *Reprika*, 33–34. 1998/11–12. 277. p.

Éva.⁶ – Szükséges tehát a folyamatos eszmecsere, a nyelv (langue), a jogtudomány (iurisprudentia) és a beszéd (itt a „parole” szűkebb értelmében) szembenállásának és egymásra hatásának kérdésköréről. – Mikó Imre a 20. század második fele Erdélyének (nem véletlen, hogy több kisebbségen alkotó szerzőt idézünk!) egyik legjelentősebb jogtudósa, élesen veti föl a hermeneutikai és egyben retorikai problémát: „...a nyelv és a jog a társadalmat más-más irányból metszi. A nyelv fejlődésének öntörvényei vannak, a társadalomfejlődés egyes szakaszaitól függetlenek; a jog azonban mindig egy bizonyos társadalmi rendszer hatalombirtokosainak érdekeihez igazodik.”⁷ Ő majd az ellentmondás áthidalásának, a „kibékítés” történetének – több tanulmányban történő – felvázolásával eljut a polgári társadalmak kiküzdötte „jogtudó értelmiség” (Bónis György professzoré a kifejezés) montesquieu-i ideáljáig, mely ma is érvényes: „...törvényekben járatos, szónoki képességekkel rendelkező, a tömegek nyelvén szóló értelmiségiekre lett szükség, akik megállják helyüket a parlamenti szószéken: az államigazgatás irodáiban és a bírósági pulpitus előtt.”⁸ Helyesen teszi hozzá e tanulmány végén: „A jogász nem vált fölöslegessé közéletünkben [...] új feladata a jogtudat és jogismeret elmélyítése.”⁹ Nem feleslegesen idéztük kissé hosszabban Mikó Imre gondolatait, mert mai aktualitású elméleti és gyakorlati (oktatási, képzési) problémákra és teendőkre hívja föl a figyelmet már az 1970-72-es tanulmányaiban.

Nézzük először röviden a nyelv és a jog kérdését a legújabb szakirodalom tükrében, melyben természetesen a klasszikus reminiscenciák is világosan felismerhetőek. Nem méltathatjuk, vagy recenzálhatjuk itt Adamik Tamás, A. Jászó Anna, Aczél Petra: *Retorika* című régen várt összefoglaló kötetét, és csak emlékeztetünk ismételtén Wacha Imrének *A korszerű retorika alapjai* munkájára, melyeknek szemléletét itt is felhasználjuk.¹⁰ Az ELTE BTK Filozófiai Intézete és az MTA TKI Nyelvfilozófiai Kutatócsoportjának 2003 októberében rendezett, „Nyelv, érvelés, meggyőzés” című konferenciája azonban sok új, e dolgozatban is hasznosítható meglátással gazdagította retorikai-hermeneutikai gondolkodásunkat (Békés Vera, Kenesei István, Vígh Éva, Bacsó Béla és Losonczy Péter munkáira gondolunk elsősorban¹¹). A retorika és a hermeneutika egymásrataltságát a klasszikus szakirodalom (Arisztotelésztől Gadamerig) valójában már az első exegéták és a patrisztikus kor szerzői (Lásd Augustinus: *De doctrina christiana*) is kiemelik vagy legalábbis érzékeltetik. A két diszciplina rokonságáról szólva most Kibédi Varga Áron a jogtudományt is

⁶ CS. GYIMESI ÉVA: *Erkölc és rémület között...* In: *Hovágy a hazában*. Pesti Szalon Könyvkiadó, Bp., 1993. 359.; 362. p.

⁷ MIKÓ IMRE: *Nyelv és jog*. In: *Változatok egy témára*. Kriterion, Bukarest, 1981. 25. p.

⁸ MIKÓ IMRE: *Jogász a közéletben*. Uo. 98. p.

⁹ Uo. 111. p.

¹⁰ ADAMIK TAMÁS, A. JÁSZÓ ANNA, ACZÉL PETRA: *Retorika*. Osiris tankönyvkiadó, Bp. 2004.; WACHA IMRE: *A korszerű retorika...* Szemimex Kiadó, Bp. é. n.

¹¹ *Világosság*, 2003/11–12.

érintő, az előbbieket jórészt összefoglaló nézeteire hívjuk föl a figyelmet. A szegedi születésű, Hollandiában élő izzik-vérig magyar költő-akadémikus így fogalmaz: „Ha a nyelv és a valóság között nem volna semmi eltérés, értelmezésre nem lenne szükség. [...] A jogászok arra törekednek, azért használják gyakran a pontatlan közhasználattól eltérő és a laikus számára nem mindig érthető kifejezéseket, hogy az általuk megfogalmazott szövegeket ne lehessen többféle módon értelmezni. [...] Ugyanakkor a pusztán tény, hogy létezik jogi hermeneutika, hogy léteznek perek és bíróságok azt bizonyítja, hogy a tökéletes egyértelműség lehetetlen. [...] szükség van hermeneutikára, mely az utóbbi évszázad írásbeli kultúrájában nem más, mint *fordított retorika*. A szóbeli kultúra idején a retorika az ékesszólás tana volt, az írásbeli kultúrában viszont azok, akik retorikát tanulnak, ezt a tudást elsősorban arra használják, hogy a leírt vagy nyomtatott szövegekben meghúzódó érvelésrendszert fedezzék fel. Az értelmezés művészete itt egybeesik az ellenfél retorikájának, rejtett intencióinak a felkutatásával. Ez a fajta retorikai hermeneutika jellemző mind a bírósági tárgyalásokra, mind a politikai és teológiai vitákra.”¹² Tegyük hozzá, hogy a bírósági tárgyaláson a verbalitás ismételt primátusával (kontradiktórius eljárás) megerősödni látszik az érvelés és értelmezés priméren retorikus jellege. – Tehát az ősi, ha nem is a Huizinga által leírt „ócsárlási versenyekhez” térünk vissza, de Achilles pajzsán volt látható, az Iliasban megörökített szóbeli bírósági tárgyalás méltóságához.¹³ Ez, ha nem is küszöbölheti ki a félreértést és -magyarázást, a lehetőségét igen nagy mértékben korlátozza. Molnár Imre professzor idézi Celsust, aki ezt mondta: „a jog a jónak és a méltányosnak a művészeté”.¹⁴ Ez pedig valójában a közvetlenségben és kötetlenségben; a személyes, a szóbeli kommunikációban érvényesülhet a lehető (!) legteltjesebben. Mai elveinkről, távlatainkról Cséka Ervin professzor így fogalmaz: „A tárgyaláson elhangzó perbeszédeknek minden tárgyalási rendszerben nagy jelentőséget tulajdonítanak. A perbeszéd ugyanis *az egyetlen lehetőség* az egész büntető eljárásban arra, hogy a felek és képviselőjük az ügyben elfoglalt ténybeli és jogi álláspontjukat *összefoglalóan, élőszóval* kifejhessék. A perbeszéd célja pedig az, hogy a felek a bíróságot indokolt állásfoglalásuknak megfelelő érdemi határozat hozatalára indítsák. A perbeszéd (vádbeszéd, védőbeszéd) tartalmi, formai (retorikai) részletkérdéseit a gyakorlat dolgozza ki...”¹⁵ Igaz azonban, hogy még akkor sem lehet a bíró (esküdtszék stb.) a megdönthetetlen bizonyosság birtokában, hiszen „a tapasztalati világunkat leképező nyelviség és retorika határtalan körében” (mimika, a gesztusok retorikája stb.), a meggyőzés művészetében

¹² KIBÉDI VARGA ÁRON: Narráció és kommunikáció. In: *Világosság* 2002/2–3. 131–132. p.

¹³ J. HUIZINGA: *Homo Ludens*. Atheneum, Bp. 1944. (ford.: Máthé Klára) reprint: Universum Kiadó, Szeged, 1990. 86–89. p.

¹⁴ MOLNÁR IMRE – JAKAB ÉVA: *Római jog*. Diligens BT. Szeged, 2001. 51. p.

¹⁵ CSÉKA ERVIN: A büntetőtárgyalási rendszer. *Act. Jur. et Pol. Szeged*, Tom. 55. Fasc. 19., 1999. (*Veress József Emlékkönyv*) 75. p.

a legfőbb eszköz az arisztotelészi „híhetőség, valószínűség” maradt.¹⁶ Az orátor szükségképpen csak részben az értelemre, éppen úgy az érzelmekre is apellál. Ciceró, aki Molnár Imre professzor szavaival: „...elsősorban politikus volt, de munkáiban a jogtudomány filozófiai fogalmait mutatja be és számos jogi fogalom leírásával is gazdagította a jogtudományt”,¹⁷ a gyakorlatban éppen a „híhetőséget” helyezi az előtérbe. Víg Éva tanulmánya is emlékeztet rá: „Már Ciceró felhívta a szónok figyelmét, hogy – akár a jó színész – mindig ügyeljen a valóság és az illendőség (decorum) törvényszerűségére, és a helyzetnek megfelelő álarccal alkalmazkodjék a retorika szabályai szerint (Ciceró: *De oratore* II. 34.)”¹⁸ Megállapítható az is, hogy napjainkig érvényesül egy (Szókratész)–Platon–Arisztotelész–Ciceró–Szent Ágoston hatásmechanizmusmodell, amelyben alapvető szerep jut Cicerónak, aki nem csupán az antik görög és a latin kultúra között összekötő kapocs, de a rétor-jogászt tekintve etalonnak, a 21. században újabb „reneszánszát” élheti meg.¹⁹ A tények és azok nyelvi megjelenítése, valamint a jogi kategóriák viszonyáról szólva ki kell emelni Kenesei István (többek között Nagy Ferenc jogászprofesszor segítségével is támaszkodó) gyümölcsöztethető gondolatokat tartalmazó tanulmányát. (Jogi szemantika: problémafelvetés és kutatási program.)²⁰ Kenesei „egy elképzelt, ideális képet” vázol fel a bírósági tárgyalás egy szegmentumáról, amelyet maga is tovább árnyal, tekintve, hogy a „nyers tények” nyelvi ábrázolása – mint már szóltunk róla – sohasem fedheti, csak megközelítheti a valóban történeteket. A nyelvi reprezentáció és a jogi kategóriák megfeleltetése pedig – ahogy a szerző rámutat – további problémák elé állítják az ítélkezőt. Gadamert idézzük, aki leszögezi: „...kettős feladat állt a jogtudomány előtt már a római jog recepciója óta. Akkor ugyanis nem csupán meg kellett érteni a római jogászokat, hanem ugyanakkor alkalmazni is kellett a római jog dogmatikáját az újkori kultúra világára.”²¹

– Ismételt továbbgondolást és kiegészítést remélve, ide iktatjuk a nyelvészprofesszor első, sematikus ábrázolását a lényegében retorikai szituációról:²²

¹⁶ Lásd *Retorika*. Ford.: Adamik Tamás. Gondolat, Bp., 1982. 12. p.

¹⁷ MOLNÁR IMRE – JAKAB ÉVA: i. m., 62. p.

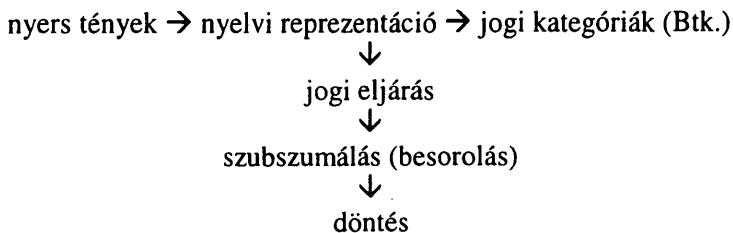
¹⁸ VÍGH ÉVA: A viselkedés retorikája és Tesauruso. In: *Világosság*, 2003. 11–12., 125. p.

¹⁹ Lásd ANDRÁSI DOROTTYA: *Francesco Petrarca: Africa*. Doktori (PhD) dolgozat, Szeged, 1998. 65–66. p. (kézirat).

²⁰ In: *Világosság*, 2003/11–12. 63–70. p.

²¹ H-G. GADAMER: i. m. 21. p.

²² KENESEI ISTVÁN: i. m. 66. p.

Klasszikus és koronként meg-megújuló retorikai, hermeneutikai kérdéseket vet fel az útkereső írás, melynek alábbi meritumával egyet kell értenünk: „A jog rendszerében, gyakorlatában a denotátumok körének egyértelmű és kétségbevonhatatlan meghatározásának érdekében a nyelvi megnyilatkozások jelentését a lehető legnagyobb mértékben egyértelművé és ugyanakkor a jogi kategóriák számára értelmezhetővé, összehasonlíthatóvá kell tenni. A jelentések »alakításának« és összehasonlításának ez a folyamata a »jogi szemantika« területe, amelynek kutatása nyelvészek, jogelmélettel foglalkozó kutatók és nyelvfilozófusok feladata lehet a jövőben.”²³

2. A „klasszikus” kulturális hagyomány a perbeszédben

„Mi a klasszikus?” – teszi föl a kérdést T. S. Eliot az 1963-ban, a londoni Vergilius társaság ülésén elhangzott előadásának címében.²⁴ Tamás Attila a költő válaszát röviden és lényegretörően foglalja össze: „...a klasszikus a káosz ellenében mindig a szabadságot védi. Vállalja a múltat a jövő hitével, hiszen enélkül a múlt sem lehet az *övé*, csak egy kihalt kultúráé. A valódi klasszikus soha nem a részhez, a provinciához kötődik, hanem mindig a nagy Egészhez, Európához [...] Átveszi hagyományteremtésre képes formák örökségét – tudván, hogy más korok mindig más változatait kívánják meg az egykori mintáknak. Vállalja a társadalmat megfinomító általános érvényű erkölcsiséget, fölismeri általánosabb elrendelések betöltésének szükségét.”²⁵ (Kiemelés a szerzőtől.)

Napjaink irodalomelméleti, -történeti gondolkodásában egyre élesebb vita alakul ki arról a „paradimaváltásról”, amely talán a 20-as évek fordulóján következett be és egy úgynevezett „későmodern küszöb” beiktatásával (ehhez járulna hozzá Ady Endre költészete is) a posztmodern, a minden addigi érték megkérdőjelezését készítette volna elő. Azokkal értünk inkább egyet, akik (pl.

²³ KENESEI ISTVÁN: i. m. 70. p.

²⁴ Lásd *Világirodalmi Lexikon II. köt.* Akad. Kiad. Bp., 1972. 1054.

²⁵ TAMÁS ATTILA: Klasszicizáló törekvések századunk magyar költészetében. *ItK*, 1985/6. 648. p.

Tverdota György²⁶) ezt a változást korántsem látják bizonyítottnak. Ellenkezőleg, Babits Mihály 1925-ben írt, az Új klasszicizmus felé című esszéjének az európai gondolatiságát erősítő, a klasszikus (görög–latin) értékeket elevenítő és megújítva továbbvivő szemléletét látják a kor domináns eszmeiségének. Ez az attitűd jellemzi egyébként természetesen az időszak klasszikus kultúráján, a zsidó-keresztény hagyományon, valamint nem utolsósorban a római jogon nevelkedett szónokokait-jogászait is. Máig meghatározóan kiemelkedő egyéniség közöttük Vámbéry Rusztem, akinek védőbeszédei kimutathatóan a retorika arisztotalészi alapjaira épülnek, és példatára, idézetei is a görög–latin hagyományt őrzik. Nem szakad azonban el korától, de a „modern” világ ellentmondásainak feloldását elsősorban a klasszikus elvekkel látja megoldhatónak. Idézünk itt egy perbeszédéből, amely a bizonyítás, a tényállás meghatározása vitatására is jó példa:

„Miért valótlanok? Honnan merítette a kir. ítélőtábla a tudomást, amelyből ezt a következtetést levonja? Minderre a kir. ítélőtáblának csak egy válasza van, hogy figyelembe vette a köztudomású tényeket »is« nem logikus, mert a tábla nem hivatkozhatik másra, csak köztudomású tényekre, vagyis azt mondja, hogy Szász Zoltán cikkeiben foglalt állítások köztudomásúlag valótlanok. Kétségtelen, hogy a köztudomás is egyik forrása a bizonyításnak, a köztudomásból is szabad a bíróságnak következtetéseket levonni. Míg azonban egyrészt a köztudomás nem bizonyíték, hanem csupán feleslegessé teszi a bizonyítást, addig másrészt a köztudomású ténynek főkelléke, hogy a tény valósága ellentmondás nélkül menjen át a köztudatba, úgyhogy abban a körben, amelyben az illető tény köztudomású lett, annak valósága ellen sehonnan se legyen kétség támasztható. Köztudomású tény pl. hogy a nemzetgyűlés épülete szemben áll a kir. Curiával, köztudomású, hogy 1914-től 1918-ig világháború volt. Köztudomás az, amit mindenki tud, a bíróság, a felek és mi valamennyien. De csak akkor köztudomású, ha egyformán tudjuk. Mihelyt valami vitás, akkor már nem lehet köztudomású. Minthogy pedig vádlottnak mindig joga van kétségbevonni, hogy valami köztudomású.”²⁷

Nézzünk most részletet egy másik, a 20-as években elhangzott védőbeszédéből:

„De vajjon lehet-e büntetendő cselekménnyel kicsikart vallomásra igazságosan büntető ítéletet alapítani? Hiszen: »Quod ab initio vitiosum est, non potest tractu temporis convalescere.« Aminek már fogantatása bűnös, jogellenes, az soha jogossá, igazságossá nem válhatik.

Már pedig ez megállapított, – ismétlem, – hiszen a bizonyítás-kiegészítések során a tanuk tömege vallott olyan körülményekről, amelyek a

²⁶ TVERDOTA GYÖRGY: A József Attila-kutatás dilemmái. *Forrás*, 2003/12. 3–15. p.

²⁷ In. HUBERT GUSZTÁV – MÜLLER VIKTOR: *Perbeszédék gyűjteménye I. köt.* Pécs, 1928. 491. p. Idézi: Tremmel Flórián: *Igazságügyi retorika.* H. n. é. n. [Pécs].

kínzással kicsikart vallomást kétségtelemné, kézzelfoghatóvá, teljesen világossá és kétségbevonhatatlanná teszik.

Az elsőbírói ítélet tehát hibás elvi szempontból, hibás, minden büntetésnek alapja és sarkköve: az igazságosság szempontjából, hibás már fogantatásának pillanatától, hibás ennél fogva minden okfejtése, minden következtetése.”²⁸

Nem felesleges emlékeztetnünk arra, hogy miként a római jog tudománya megőrizve és adaptálva a görögre épít, úgy hasznosíthatók lehetnek napjainkban is a „későbbi” klasszikusok irodalmi és jogtudományi művei egyaránt. (Cicerótól sorolhatnánk a neveket, a mi Költsey Ferencünkig, Deákig a fent idézett literátus jogtudóság és tovább.) Molnár professzor állapítja meg a preklasszikus jogtudományról: „... kialakul az *irodalmi jogtudomány*, amely a szó igazi értelmében jogtudománynak tekinthető. Kialakulására döntő hatással volt a görög filozófiának Rómába történő első behatolása.”²⁹

Nálunk említést érdemel az a sajátosság is, hogy a 20-as, 30-as évek jogászai magukénak vallották Arany László akadémiai székfoglalóként elhangzott, 1873-as beszédének azt a kitételét, amely így szól: „A szónoklat szintén jogosítva van az érzelmekre hatni s valóban a szónoklat a politikai költészettel oly közeli rokon, hogy elméletileg tisztán és szabatosan alig választhatók el. [...] A költőnél maga az érzés, a szónoknál az ítélet a fő alap, amelyre művét építi. – ... Mind a költészetnek, mind a szónoklatnak igazságnak kell lenni.”³⁰ Ez az összefoglalás, továbbá elsősorban Arisztotelész „tökéletes egész” Retorikájának (C. A. Brandisé az 1849-es megállapítás)³¹ példája jogosít fel arra, hogy irodalmi-költői műveket is felhasználjunk beszédművek, így például perbeszédék mintájául, de legalábbis támaszául. Különösen olyan szerzőkét, akiknek klasszikus retorikai műveltsége, képzettsége világosan kitűnik az egész életműből, jelesül költői oeuvre-kből is. A magyar poézis is igen sok ilyen alkotót mutathat fel hét-nyolc évszázados történetében. Nem kevés köztük azoknak a száma sem, akik jogi képzettséggel, sőt gyakorlattal is rendelkeztek. Felsorolásba kár volna kezdeni, az kiegészítések lavináját indíthatná el. Azonban a beszédművekben, „beszédtettekben” is hasznosítható poétikai-retorikai alakzatokra érdemes újra és újra példákat említeni.

3. A „klasszikus” lírai szöveg adaptációjának lehetősége a jogi beszédműbe

Mint szoltunk róla, sok, talán elsősorban reformkori szerzőtől idézhetnénk a hasznosíthatói költői mintákat. De folytatva a már az előző dolgozatban meg-

²⁸ In. HUBERT–MÜLLER: i. m. 290. Idézi Tremmel: uo.

²⁹ MOLNÁR IMRE – JAKAB ÉVA: i. m., 61. p.

³⁰ ARANY LÁSZLÓ: A magyar politikai költészetről (1873). In. *Arany László. munkái*. sajtó alá rendezte: Kozma Andor, Franklin, Bp., é. n. [1904] 223. p. Idézi Fischer Sándor: *Retorika*, Kosuth, Bp., 1975. 201. p.

³¹ Lásd ADAMIK TAMÁS: Utószó. In: *Arisztotelész: Retorika*. i. m., 287. p.

kezdett vizsgálódást, Kenyeres Zoltán kifejezését használva, „modern romantikusunk”,³² Ady Endre életművéből idézünk retorikus elemeket. Részben meggondolkodtatandó a jogi beszédművet (is) alkotókat, részben azért, hogy rávilágítsunk arra, hogy úgy szakmai, mind köznapi kommunikációnkat színesíthetik a költői képek, retorikai szerkezetek.

Ady Endre retorikai képzettségére kevés figyelmet fordított a szakirodalom. Az Ady-Múzeum I. kötete³³ bizonyítja egyrészt, hogy a fiatal Ady középiskolai tanulmányai során a latin és görög tárgyakban „jeleskedett”. A Kovalovszky Miklós szerkesztésében megjelent, Emlékezések Ady Endréről sorozat 2. köteté³⁴ pedig azt, hogy a debreceni joghallgató-költő például az 1896/97-es tanévben „igen szorgalmas” volt és „jó” eredménnyel kollokvált római jogból. Ady életének jogi vonatkozásait Ruszoly József professzor részletesen feldolgozza A költőnk és joga című karcsú, azonban sok újdonságot hozó, értékes kötetében.³⁵ Klasszikus irodalmi érdeklődéséről, Kincs Gyulához, tanárához, első szerkesztőjéhez való kötődéséről (több versben is!) leghitelesebben maga vall:³⁶

„Én jó mesterem, jó görög tanítóm,
Ma is átok még az őс görög átok.

Homérosz s felhős görög tragédiák
Vágnak a szivembe.

Anér, és andrósz a genitivusa,
Én jó, bölcs tanárom?

Te bérmáltál meg, kis, vidéki lapod,
Hogy poéta lettem.

³² KENYERES ZOLTÁN: *Ady Endre*. Korona Kiadó, Bp., 1998.

³³ *Ady-Múzeum I. köt.* Szerk.: Dóczy Jenő és Földessy Gyula. Atheneum, Bp., é. n. [1924] 35. p.

³⁴ KOVALOVSKY MIKLÓS: *Emlékezések... II.* Akad. Kiad. Bp., 1974. 81. p.

³⁵ RUSZOLY JÓZSEF: *Költőnk és joga*. Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom 54. Fasc. 16. 1998. [1999. január 27.]

³⁶ Az Ady-versek idézésére A. E. *Összes versei* (kritikai kiad.) I–III. veszem alapul. S. a. r.: Koczkás Sándor, a III. kötet: K. S. és Kispéter András, Akad.–Argumentum Kiadó, Bp., 1969; 1988; 1995. – *Az 1907 után keletkezett verseket (kritikai kiadás hiányában) Ady Endre művei* I–II. alapján idézem. A szöveget gondozta, jegyzetekkel ellátta: Láng József és Schweitzer Pál. Szépirodalmi, Bp., 1977. Használok összevetésül: A. E. *Összes versei*. Atheneum, Bp. é. n. [1930] összeállította: Sárközi György.

S én jó mesterem, szeretném a kezed
Áldva-átkozva, sírva megcsókolni.”

(Vén diák üdvözlete)

Nem túlzunk, ha életművében – ami összefüggő és együtt értékelhető igazán – megláttatunk egy tudatos, klasszikus retorikai szemléletet, melyre itt egy példát említünk. Egyik legismertebb, de kevésbé elemzett verse az *Új s új lovat* című. Bíró Béla, a Sepsiszentgyörgyön élő irodalmár, közíró, egyetemi oktató remek értelmezését dolgozta ki a műnek.³⁷ Idézzük azonban a retorikai vonatkozásokat, melyekkel egy készülő kritikában kiegészítettük a munkát: A dolgozatíró kitűnő szerkezeti vizsgálattal igazolja, hogy „A végesség: halhatatlanság”-paradoxon a vers kulcsmondata. Ugyanakkor úgy véli, hogy a sor „a vers értelmezői által következetesen félreértett”. Ezt viszont méltánytalanul túlzó megállapításnak gondoljuk. Hatvany Lajos feltehetően valóban nem értette akkor. De érdemi jelentését mára már többen interpretálták, bár talán nem fejtették ki kellően az Ady-életműből. Valószínű, hogy ez az elemzés sem jár el teljes körültekintéssel. Érthető és most is rokonszenves buzgalma – őt idézem – „a vers konkrét jelentésvilágának” értelmezéseként „kijavítja” a költőt is. Ady próféciaja ismételten igazolódni látszik: „... ha megértik, jaj nekünk, mert akkor nem értették meg még csak igazán.”³⁸ – Az *Új s új lovat*, *Az eltévedt lovas* ellentétes értelmű párdarabja, Ady ló-lovas motívumának az egyik kiteljesedése. Mindkettő hosszabb időszak gondolati építkezésének eredménye. Ennek a műnek is szinte valamennyi szava, axiomatikus mondata visszavezethető előzményekre, értelmezhető a körötte született ún. „támogató versekből”. Bíró érzi az „Adykozmoszt”, és jól értékeli pl. a nagybetű használatot (Ember; Ma; Élet; Öröm; Halál stb.). Megfejt és plasztikusan mutatja be a kettős idő alkalmazását, egybejátszását a versben („lineáris”-„átfogóbb kozmikus ciklikus”). Megnyugtató az Isten – és „a nagy Nyíl” – szimbolika kifejtése is. „A végesség: halhatatlanság” – gnóma³⁹ előtt azonban értetlenül áll. (A gnómaként értelmezhetőségre egyébként Király⁴⁰ utal egy mondattal.) Igaz, hogy a megértést – Bíró szól erről! – Hatvany gátolta először, mikor kiszakított a verset eredeti közegéből, kivéve a kötetből (A halottak élén), elkülönítette pl. *Az ősz dicsérete* című párverstől is. Adynak most romantikus „hirdető beszédként” (Kulcsár Szabó Ernő⁴¹) felfogott

³⁷ BÍRÓ BÉLA: A végesség hallhatatlansága. In. *A füst árnyéka*. Pallas-Akadémiai. Csfkszereda, 2003. 30–44. p.

³⁸ ADY ENDRE: A magyar Pimodán. In. *Ady Endre az irodalomról*. Szerk. Varga József és Vezér Erzsébet. Magvető, Bp. 1961. 215. p.

³⁹ A gnómáról lásd Arisztotelész: *Retorika*. i. m., 139–145. p.

⁴⁰ KIRÁLY ISTVÁN: *Intés az őrzőkhöz*. *Ady Endre költészete a világháború éveiben 1914–1918*. 2. köt. Szépirodalmi, Bp., 1982. 273. p.

⁴¹ Vö. KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: *Beszédmód és horizont*. Argumentum, h. n. [Pécs], 1996. 33. p.

axiómái már korán értetlenséggel találkoztak. Emlékeztetünk, a szerkesztők által egyetlen versszakra redukált prológra, A Minden-Titkok versei teljes nyitányára (1910), melyben ilyen sorokat lelünk: „Már tudom én jól, hogy Halál nincsen / S hogy semmi sincsen, mi nem hasonló... De már tudom: a Titok - az Isten.” stb. Ady az alkotói processzus során több versen át „küzd ki” a gondolat végső sűrítését. Leírja ezt a Vörösmarty - reminiscenciájú a *Szent Lehetetlenség zsoltárjában* is: „S nem várok mást, mint várhatatlant: / Óh, véres kínok, véres kínya ez... Agyam fölforr, torkom rekedt...”

A vizsgált sor gondolati előzményei közül minden bizonnyal az itt lezárt enthüméma (retorikai szillogizmus) egyik premisszájaként igazán fontos Az ősz dicséretének a következő sora: „Nekem az Ember egy folytonos ember”, mert végességében is halhatatlan – egészítjük ki. (A vers csak egy hónappal keletkezett az Új s új lovat előtt.) Tudjuk, hogy Ady jól ismerte és kitűnő érzékkel alkalmazta a klasszikus retorikai alakzatokat, írásművészetében gyakorolta azt, amit Pascal így fogalmaz: „A kihagyás szépsége, az ítélet szépsége.”⁴² Egyetlen szava, itt a „halhatatlanság” sem – nem „pejoratív” és nem is glorifikáló tartalmú fogalom! – helyettesíthető (értelmezhető) mással, a Bíró kínálta „élhetetlenség”-mintájú „létkategóriával” sem. A kifejezésnek, a következtetésnek pontos az értelme. A gnómát teljes enthümémává pedig – a most említettkén kívül – költészetének számos, előző darabja teszi még. Gadamerrel szólva: „Sose szabad lebecsülni azt, amit egy szó mondani képes nekünk. Hiszen a szó a gondolkodás olyan teljesítménye, melyet az már előttünk elvégzett.”⁴³ Különösen nem tehetjük ezt a nagyon tudatos alkotó, Ady Endre esetében. Nem a konkrét verssel, hanem az oeuvre-rel magával magyarázható „A végesség: halhatatlanság”- ítélet is. (Ahogy pl. a Hunn, új legenda „mérsékelt csodák”-képét Babits a Petőfi-tanulmányból vezeti le.)⁴⁴ – A fentiek ellenére, etalonként ajánlhatom az elemzést, melynek módszerével feltétlenül egyetértek, summáját pedig újabb és újabb megfontolásra javaslom az Ady-kutatóknak. A költő – Nietzsche-ről fogalmazott – arisztotelészien gnómiikus intelmét idézem: „*Akiket mindenki egyformán ért, kerüljétek azt, mert vagy politikus vagy színész.*”⁴⁵ (Kiemelés – P. I. G.)

Az újabb Ady-vizsgálatok Paul de Man-i megközelítéssel elemzik a költő „retorikáját” az egyes művekben, elsősorban Az eltévedt lovas kapcsán. Főként Lőrincz Csongor, A retorika temporalitása című dolgozatára⁴⁶ és annak fogadtatására gondolunk. Mi azonban most inkább Ady tudatosan „klasszicizáló” reto-

⁴² B. PASCAL: *Gondolatok*. Ford.: Pödör László. Gondolat, Bp., 1978. 15. p.

⁴³ H-G. GADAMER: *A szép aktualitása*. Bp., 1994. 23. p. Idézi: Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről, szerk.: Kabdebó Loránt–Kulcsár-Szabó Ernő–Kulcsár-Szabó Zoltán–Menyhért Anna, Anonymus Kiadó, Bp., 1999. 127. p.

⁴⁴ BABITS MIHÁLY: Tanulmány Adyról (1920). In. *Gondolat és írás*. Atheneum, Bp., 1922. 270–271. p.

⁴⁵ ADY ENDRE: Nietzsche és Zarathustra. In. *Ady Endre az irodalomról*. i. m. 227. p.

⁴⁶ In. *Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről*. i. m. 182–196. p.

rikai formái közül sorolunk néhányat saját vizsgálódásaink és elsősorban Szabó G. Zoltán – Szörényi László: *Kis magyar retorika* könyvére támaszkodva.⁴⁷

Ady legismertebb és leglátványosabb (Karinthy által briliánsan parodizált) költői-retorikai eszköze az ismétlés (reduplicáció). Ez azonban korántsem csupán az anafóras és epifóras ismétlésben – mellyel Ciceró is gyakran él –, vagy a nyitóstrófának a befejezésben, bár gyakran módosított visszaidézésével jellemezhető – ami a beszédmű nyomatékosító eszköze is lehet – Ady lírájában. Mívesebb retorikai szerkezetekkel is. Szegedy-Maszák Mihály írja: „Az ágyam hívogat az ismétlés fölényes művészetére vall, a legjobb értelemben vett retorika magasiskoláját képviseli.”⁴⁸ Érdemes idézni a műből egy részletet:

Lefekszem. Óh, ágyam,
Óh, ágyam, tavaly még,
Tavaly még más voltál.
Más voltál: álom-hely,
Álom-hely, erő-kút,
Erő-kút, csók-csárda,
Csók-csárda, vidámság,
Vidámság. Mi lettél?
Mi lettél? Koporsó,
Koporsó. Naponként,
Naponként jobban zársz, ...

A látszólagos monotonia éppen a megváltozott mondattani funkcióban, az új gondolatsort kezdő ismétléssel teremt paradox módon feszültséget. Ez a komplex retorikai eszköz, az ismétlések bonyolult hálózata, amely a végigvitt összekötéssel (epiploce) lényegében a fokozás gondolatalakzata (graduatio), Vergilius óta kedvelt eszköze úgy a költészetnek, mint az oratióknak. Ilyen mesteri használata alpos retorikai-poétikai felkészültséget tételez fel, és a forma a beszédműben (ld. Kossuth) is sikerrel alkalmazható.

De lássunk egy másik típusú, kevésbé ismert, retorikai formát Ady repertoárjából. A költői képek (valójában retorikai alakzat) közé soroljuk Arisztotelész műve alapján az iróniát, mely a gúnynak kicsinyítő, finomító (eufémisztikus) változata. Ady mestere volt ennek a formának. Próza példára a Válasz Tóth Bélának című cikkének következő mondata, mely már szarkazmusba (maró gúny) vált: „...ugye Tóth Béla úr, Edgar Allan Poe kretén volt és Csárdás Tóth Kálmán Kohinoorja a világirodalomnak?”⁴⁹ – De szép példa a többértelmű íróniára (a *Kis magyar retorika* is idézi) a Néhai Vajda János második strófája:

⁴⁷ Tankönyvkiadó. Bp., 1988. – Itt jegyezzük meg, hogy a hivatkozott, előző dolgozatban a beszédmű részeihez mutattunk példákat Ady életművéről.

⁴⁸ SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: Ady és a francia szimbolizmus. In. *Újraolvasó...* i. m. 110. p.

⁴⁹ In. Ady Endre az irodalomról. i. m., 185. p.

„*Talán a mája se volt épp' szelíd*
 Olykor biz' nyugős volt ez a vén gyermek.
 De hisz' Istennek s ami keserűbb:
 Magyarak, bárdnak, poétának termett.”

A „talán”, a „nem volt szelíd” a rosszmájúságot hivatott enyhíteni ironikus kicsinyítéssel, de érezteti a „közismert” vélekedés tartalmát is. Ugyanakkor jellemző a sorokra a beszélt nyelv használata, a szóvégek elhagyása (apocope) is. Ez pedig a retorikai szituációban a közvetlenség érdekét szolgálja. Másrészt az erősítést (amplificatio) figyelhetjük meg az idézetben az „Istentől a poétáig”, már-már blaszfémikus felhanggal.

Mint láttuk, Ady szívesen használ paradoxont („A végesség: a halhatatlanság”; „Büszként lógatja fejét” stb.), de nem ritka nála az oximoron sem, ami az egymást kizáró formák egységet alkotó szoros szintaktikai kapcsolata. A Fáradtan biztatjuk egymást című versben ilyen sorokat olvashatunk:

„Babonáink megfakultak,
 Csodáink elesteledtek,
 Jövőink eleve múltak...”

Olyan feszültségkeltő eszköz ez, amellyel érdemes gyakran élni a beszédmű megalkotójának is. Végezetül hívjuk fel a figyelmet Adynál a homoníma (azonos nevűség), vagy poliszémia (többértelműség) hangsúlyos, lényegében a többértelműséggel, az enigmatikus jelleggel sokat mondó használatára. Két – talán gyakrabban idézett – példát említünk. Az egyik, a Mert másokért csatáztam című verséből való, és egyetlen sor:

„Készül az ár halott fejemre.”

A pontosan kiválasztott lexéma három jelentése közül szóba jöhető kettőt (vízár; vérdíj) egyaránt „játékba hozza” a költő, és még a szöveggörnyezetből sem kapunk magyarázatot a valószínűbb értelmezhetőségre. Nem, ugyanis Ady e korszakában mindkét értelmezést feltételezhetjük: A bujdosó betyárét csakúgy, mint az elmúlásra, a feledésre ítélt alkotóét. A tudatos poliszémiahasználat retorikailag is példaértékű.

Hasonlóképpen van A föl-földobott kő ominózus sorával, ami azonban már értelmezések tucatját indukálta.⁵⁰ Itt a szöveggörnyezet ugyan ad támpontokat, de azok is vitára adnak okot. Nézzük a veresszakot:

⁵⁰ Utóbb H. NAGY PÉTER értékes elemzése: Kövek a magasban. In. *Ady-kollázs*. Kalligram, Pozsony, 2003. 182–183. p.

„Föl-fölhajtott kő, bús akaratlan,
Kicsi országom, példás alakban
Te orcádra ütök.”

Érdekes a folyamatosságot érzékeltető kettőzés (gemináció). Az „ütök” kifejezés mindkét jelentésének elfogadása pedig ('ver'; 'hasonlít') argumentálható és jogos lehet. Egyes irodalomtörténeti felfogások (Katona Piroska, Orosz László) és nem utolsósorban Latinovits Zoltán megrázó interpretációja az előbbi (az üt, pofoz) iránt tesz fogékonyabbá. Jellemző ekkor Adyra a népet, hazát ostorozó hang. De az „ugyanaznak tudni magunkat” – mentalitás is. Erre pedig az előző sor „példás alakban” – szintagmája figyelmeztet. – Van, hogy egy-egy kifejezést ki-ki akár pillanatnyi hangulata, asszociációs lehetőségei, vérmérséklete szerint értelmez. A nyelvi reprezentáció – mint fentebb láttuk – retorikai-hermeneutikai befogadhatósága igen széles skálán mozog. Fontos, hogy a nyelv használatának – akár a fegyverének – erejével, hatásával tisztában legyünk, arra felkészüljünk.

Most ennyit, talán kedvcsinálóként is a „retorikus Adyról”. Hisszük, hogy további képzettársításokat ébreszt, és a beszédművek elmélyültebb előkészítését ösztönzi. – Hozzátesszük, hogy fontos téma lehet még a *motívum* használata, ugyanis az a poétikai és az oratori műveket is összefogó, kohéziós erő. De részletes bemutatása egy újabb dolgozat témája lehet már.

Befejezésül pedig a reménnyel zárjuk, hogy megújult Európaiságunk továbbra is igényt tart a magyarság jogi és retorikai hagyományára. Azt a „megmozdult világban” is megbecsüli, maradandó értékeit óva erősíti. Az olvasónak és az ünnepeltnek, az általa szeretettel idézett Ady-sorokkal kívánjuk:

„Adjon Isten ifjúságot,
Szabadságot, boldogságot,
Egészséget, pénzt és hitet,
Szerelmet, hírt mindenkinek...”

GÉZA ISTVÁN PAPP

THE SPIRITUAL HERITAGE OF “MODERN CLASSICISM” IN THE
PLEADINGS

(Summary)

This short essay – like the previous one as well – forms a part of a longer study on rethorical means in pleadings delivered in criminal case proceedings. At first it deals with the nowadays attitude to oral communication, and points out that the written form has got a far too advantage over speech. The author states that the situation has a lot of harmful consequences, so the setting has to be changed.

As to the use of oral means in legal practice the paper emphasises that there are a lot of scantiness in the preparedness of the lawyers in this sphere. – Later he speaks about the necessity of advance required by the criminal case proceeding, which is a „par excellence rethorical situation” –he says –, and it is the very appropriate field, where the real truth will out. –The author confirms his opinion by citations from works of experts of the legal and linguist profession, especially by the studies of Prof. Ervin Cséka, Prof. István Kenesei, Prof. Imre Molnár etc. He uses and cites the works for example of Gadamer, Huizinga, Schleiermacher, Áron Kibédi Varga written on rethoric and hermeneutic.

Finally the work – quoteing examples from literature – explains that the use of poetical patterns in oratorical works, even in pleadings is very useful, because it strengthens the argumentation. The author supports his exposition mainly by the oeuvre of Endre Ady, the great Hungarian poet.